

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-320-4-10>

УДК 316.344.23

Олена ДИМЧЕНКО

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
<https://orcid.org/0000-0001-8817-2517>
e-mail: dymchenkoov@gmail.com

Валентина СМАЧИЛО

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
<https://orcid.org/0000-0002-6153-1564>
e-mail: miroslava.valya@gmail.com

Юрій ТАРАРУСВ

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
<https://orcid.org/0000-0001-9674-5696>
e-mail: atyur@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню проблем в сфері інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності. Проведено аналіз наукових робіт вітчизняних авторів, де досліджуються проблеми детінізації економіки і наводяться механізми їх вирішення. Описано основні з проблем інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації та можливі наслідки їх ігнорування. Сформульовано умову виходу підприємців з тіньового сектору економіки. Наведено варіанти критеріїв успішності детінізації та представлено двофакторну модель факторного аналізу, де результативним показником є податкові надходження у розрахунку на суб'єкта підприємництва що легалізував діяльність. На основі попередніх результатів дослідження сформульовано етапи інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності та визначено перспективні напрямки подальших досліджень в цій сфері.

Ключові слова: тінізація, детінізація, підприємницька діяльність, інформаційно-аналітичне забезпечення детінізації, умови детінізації, критерії успішності детінізації.

Olena DYMCHENKO, Valentyna SMACHYLO, Iurii TARARUIEV

O. M. Beketov National University of Urban Economy

PROBLEMS OF INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF BUSINESS ACTIVITIES UNSHADOWING IN UKRAINE

According to the results of the systematization and analysis of the problems of information and analytical support of the of business activity unshadowing in Ukraine, it was determined that these problems are interconnected, and ignoring them significantly complicates the unshadowing process. It was found out that the peculiarities of shadow activity require the state to create proper conditions for the voluntary exit of entrepreneurs from the shadow sector of the economy. At the same time, the legalization of activity should be beneficial for entrepreneurs. The article emphasizes that the change in the status of entrepreneurs should be properly recorded by state bodies, which will lead to the accumulation of primary information and allow determining the success criteria of unshadowing, the ratios for the calculation of which are given above. To simplify the analysis, the indicator of tax revenues per legalized business entity is presented in the form of a two-factor multiplicative model, which will allow provide factor analysis of unshadowing processes and improve the given model by adding factor indicators. The final result of the article is the formulation of the stages of information and analytical support for the unshadowing of entrepreneurial activity. Prospective areas of research into the problems of information and analytical support for the unshadowing of entrepreneurial activity include: substantiation of practical proposals for motivating entrepreneurs to exit the shadow sector of the economy through the use of tax discounts, debt restructuring, etc.; clarification of the list of indicators that can be considered criteria for the success of entrepreneurial activity unshadowing; application of mathematical methods to substantiate hypotheses regarding the size and changes of the shadow sector of the economy of Ukraine.

Keywords: shadow activities, unshadowing, entrepreneurial activity, information and analytical support of unshadowing, unshadowing conditions, success criteria of unshadowing.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблема існування та зростання тіньового сектору економіки властива для усіх без винятку країн, бо певна кількість підприємців, незалежно від умов господарювання, схильні до здійснення нелегальної (тіньової) діяльності з метою ухилення від сплати податків та досягнення інших цілей. Явище зростання тіньового сектору економіки називають тінізацією, тоді як комплекс заходів щодо забезпечення прозорості ведення бізнесу та легалізації підприємницької діяльності зветься детінізацією. Однак, проведення детінізації в Україні значно ускладнене через відсутність актуальної інформації в цій сфері (що пояснюється специфікою тіньової діяльності). До негативних наслідків тінізації відносять скорочення податкових надходжень, погіршення державного фінансування ключових галузей економіки (включно з військово-промисловим комплексом) та зростання напруженості у суспільстві, що вказує на актуальність виявлення і

вирішення проблем інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності в Україні. Викладене вище пояснює вибір теми цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Економічно розвинуті країни досягли значних результатів у вирішенні проблем тінізації економічної діяльності (що досягалося через використання прозорої системи оподаткування, впровадження інформаційних технологій та застосування раціональних податкових ставок). Тому означена проблематика висвітлюється, переважно, у наукових працях вітчизняних дослідників. Аналіз сучасних публікацій дає підстави розділити їх залежно від змісту наукових результатів.

Так, серед наукових робіт, присвячених проблемам детінізації економіки варто виділити такі, де містяться пропозиції щодо формування та реалізації механізмів детінізації. Зокрема, необхідно звернути увагу на декілька робіт Р. Р. Августина та І. О. Демків. У першій з них автори вводять поняття організаційно- економічного механізму детінізації відносин у базових видах економічної діяльності, наводячи його цілі та етапи побудови. Означений механізм є поєднанням організаційної та економічної складової та має складну і логічну структуру [1, с. 89, 90, 92]. У другій роботі цих же науковців представлений антикорупційний механізм детінізації у соціальній сфері. Важливими результатами цієї статті є концептуальна схема протидії тінізації та корупції засобами електронного урядування та схема функціонування недержавних пенсійних фондів [2, рис. 2, 3]. Крім того, аналізуючи механізм реалізації корупційних угод автори застосовують математичний інструментарій для обґрунтування наукових результатів. О. Г. Бондаренко та Т. С. Яровой, виділяють механізм державного управління протидією тіньовій економіці з визначенням мети, принципів, завдань та етапів його реалізації [3, рис. 1, 2]. Але їх підхід до побудови механізму є більш загальним порівняно з наведеним у [1].

Деякі публікації з означеної проблематики мають загальний характер. Так, С. В. Ведернікова наводить чинники тінізації економіки, а також детально описує реформи, що мають бути проведені для успішної детінізації економіки; С. О. Баранов представив заходи з детінізації економіки, поєднані у три блоки (податкова політика, боротьба з корупцією та реформа регулювання банків); І. В. Бірюков виділяє причини тіньових операцій в системі публічних фінансів (зокрема – державних закупівель); недоліки фінансового контролю та обліку коштів у приватному бізнесі; а також формулює напрямки детінізації економіки України [4-6]. До цієї ж групи публікацій варто віднести роботи: О. П. Дяченка (що містить узагальнений аналіз зарубіжного досвіду в сфері детінізації економіки) та І. В. Супрунової (що присвячена питанням нормативно-правового забезпечення процесів детінізації економіки) [7, 8]. В. В. Бобиль також демонструє загальний підхід до дослідження проблем детінізації, бо у роботі [9] відсутня схематична ілюстрація механізму детінізації економіки України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Таким чином, за результатами аналізу змісту наукових робіт вітчизняних дослідників можна стверджувати, що їх наукові рекомендації, здебільшого, мають загальний характер (особливо це стосується праць, що не передбачають побудови організаційно-економічного або іншого механізму детінізації). Крім того, проблемам інформаційно-аналітичного забезпечення процесів детінізації підприємницької діяльності та економіки в цілому не приділяється нині належної уваги і тому вони потребують більш ретельного дослідження.

Формулювання цілей статті.

З огляду на викладене вище, метою цієї статті є аналіз основних проблем в сфері інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності в Україні та формулювання відповідних рекомендацій щодо їх вирішення

Виклад основного матеріалу.

Для прискорення розвитку національної економіки необхідна консолідація зусиль суспільства і ресурсів нашої країни. При цьому, важливо забезпечити прозорість утворення, розподілу та використання доходів суб'єктів підприємницької діяльності (бо саме приватний сектор відіграє ключову роль у розвитку економіки у ринкових умовах господарювання). Одним із дієвих інструментів контролю держави в фінансовій сфері є створення належних умов для детінізації. У широкому розумінні, детінізація – це свідомий вихід підприємців з тіньового сектору економіки та легалізація їх діяльності. Найбільш важливим наслідком детінізації є зростання податкових надходжень, що у свою чергу приводить до зростання можливостей держави як інвестора (у тому числі – коли йдеться про фінансове забезпечення воєнних дій), покращення фінансування соціальних програм та ін. Однак, ключовою умовою детінізації є інформаційно-аналітичне забезпечення цього процесу: саме результати аналізу економічних показників дають підстави для висновків про результативність заходів держави в цій сфері. Разом з тим, уявлення про детінізацію існують сьогодні переважно у теоретичній площині, бо практична реалізація пропозицій, викладених у наукових роботах, ускладнюється наявністю пов'язаних між собою проблем (рис. 1).

Рис. 1. Основні проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності

Далі доцільно детально розглянути як виділені проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності, так і способи їх вирішення. (оскільки сформульовані вище проблеми пов'язані між собою, способи їх вирішення також буде послідовним).

1. *Відсутність необхідної інформації*. Ця проблема є ключовою і без її вирішення ступінь обґрунтування заходів з детінізації підприємницької діяльності залишиться вкрай низьким. Наявність цієї проблеми пояснюється характером тіньової діяльності, реальні масштаби якої приховуються від державних органів. Таким чином, ступінь тінізації економіки може бути оцінена лише приблизно із застосуванням непрямих методів визначення доходів суб'єктів господарювання. Для покращення описаної ситуації необхідно:

а) створити умови за яких легальна діяльність буде для підприємців більш вигідною порівняно з тіньовою (що передбачає реструктуризацію певної частини поточних податкових зобов'язань з одночасним посиленням відповідальності за ймовірне ухиляння від сплати податків у майбутньому);

б) розробити механізм коректного відображення у статистичній звітності показників, що узагальнено характеризують процеси детінізації підприємницької діяльності (додаткові доходи та податкові надходження отримані внаслідок легалізації підприємницької діяльності, загальний рівень податкового навантаження та ін.).

Суб'єкти підприємницької діяльності в процесі детінізації мають вибір: а) ухилитися від сплати податків і мати підвищений ризик ведення бізнесу (що зростає через ймовірність викриття схем порушення податкового законодавства); б) сплачувати податки у повному обсязі. Враховуючи, що надходження у вигляді майбутніх економічних вигід дисконтуються залежно від розміру інфляційних та інших ризиків, а ступінь податкового навантаження вимірюється у відносних величинах, умова детінізації діяльності підприємців має вигляд (1):

$$\sum_{i=1}^t \frac{E_i \times (1 - T_i)}{(1 + r)^t} > \sum_{i=1}^t \frac{E_i}{(1 + r + RT)^t} \quad (1)$$

де: E_i – економічні вигоди підприємця, що є базою для нарахування податку i ; T_i – ставка податку i , частка одиниці; r – ставка дисконтування, частка одиниці; RT – ризик розкриття схем ухиляння від податків, частка одиниці; t – термін відносної стабільності податкових ставок, років.

Співвідношення (1) демонструє ситуацію, коли підприємницька діяльність суб'єкта є повністю тіньовою, але у реальності підприємці прагнуть до зниження податкових виплат. У будь-якому разі, детінізація вигідна підприємцям лише тоді, коли ризик несплати податків обумовлює значне зниження очікуваних доходів через можливі штрафи, конфіскацію майна та інші санкції (ризик RT) у поєднанні з можливістю реструктуризації боргів у разі легалізації бізнесу.

2. *Відсутність загальності критеріїв детінізації*. Ця проблема впливає з попередньої (див. рис. 1). Брак інформації не дозволяє проаналізувати ситуацію і визначити ступінь детінізації підприємницької діяльності. Але за умов наявності первинної інформації є декілька відносних показників, що відображають зміст детінізації і можуть використовуватися як критерії успішності цього процесу. Їх варіанти представлені нижче (2-4):

$$K_d = \frac{N_d}{N} \times 100, \quad (2)$$

$$K_d = \frac{Q_d}{Q} \times 100, \quad (3)$$

$$K_d = \frac{P_d}{P} \times 100, \quad (4)$$

де: K_d – критерій детінізації, частка одиниць; N_d – кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, од.; N – загальна кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що репрезентують галузь, регіон або економіку в цілому, од.; Q_d – доходи суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, млн. грн.; Q – загальні доходи суб'єктів підприємницької діяльності, що представляють галузь, регіон або національну економіку, млн. грн. P_d – податкові надходження від суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, млн. грн.; P – загальні податкові надходження від суб'єктів підприємницької діяльності, млн. грн.

Разом з тим, кінцевою метою детінізації є поповнення бюджетів, тому у якості критерію результативності цього процесу рекомендується використовувати податкові надходження у розрахунку на легалізованого суб'єкта підприємницької діяльності. Але для більш детального аналізу детінізації його можна представити у вигляді двофакторної мультиплікативної моделі (5):

$$ПН_{спд(л)} = C_d \times ПД_{спд(л)}, \quad (5)$$

де: $ПН_{спд(л)}$ – податкові надходження у розрахунку на легалізованого суб'єкта підприємницької діяльності, млн. грн. на од.; C_d – ставка податку на доходи, частка одиниць; $ПД_{спд(л)}$ – продуктивність діяльності легалізованих суб'єктів, грн. / грн.

Конкретизуючи модель (5) отримаємо співвідношення, що ілюструє штучне розкладання факторів (6):

$$\frac{П_d}{N_d} = \frac{П_d}{Q_d} \times \frac{Q_d}{N_d}, \quad (6)$$

де: $П_d$ – податкові надходження від суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, млн. грн.; N_d – кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, од.; Q_d – доходи суб'єктів підприємницької діяльності, що легалізували діяльність протягом періоду, млн. грн.

Модель (6) може бути в подальшому доповнена шляхом додавання інших факторів, залежно від наявності необхідної інформації для проведення розрахунків.

3. *Відсутність системи моніторингу та аналізу процесів детінізації.* Як вже зазначалося, ця проблема вирішується за умов вирішення попередніх. При цьому, етапи інформаційно-аналітичного забезпечення можна узагальнено представити у такому вигляді (рис. 2).

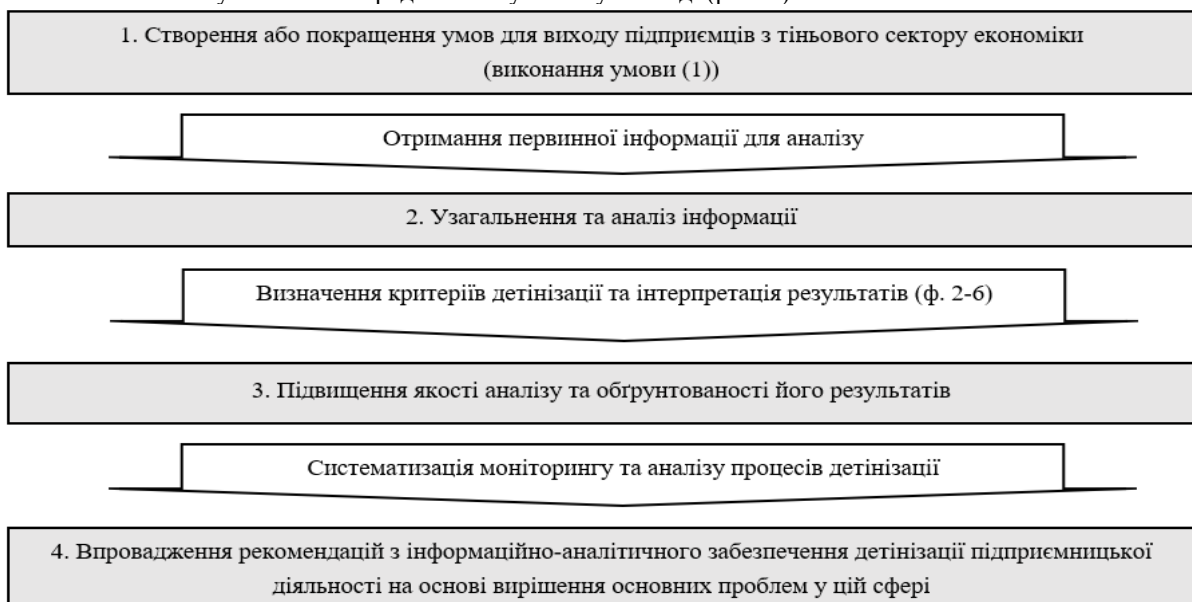

Рис. 2. Етапи інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності

Отже, послідовна реалізація описаних етапів дозволить не лише вирішити виділені вище проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності, а й дасть можливість для систематичного підвищення якості аналізу; що у свою чергу сприятиме поступовому скороченню тіньового сектору національної економіки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

За результатами систематизації і аналізу проблем інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності в Україні визначено, що ці проблеми пов'язані між собою, а їх ігнорування значно ускладнює процес детінізації (рис. 1). З'ясовано, що особливості тіньової діяльності вимагають від держави створювати належні для добровільного виходу з підприємств з тіньового сектору економіки. При цьому легалізація діяльності має бути для підприємств вигідною (1). У статті наголошується, що зміна статусу підприємств має належним чином фіксуватися державними органами, що приведе до накопичення первинної інформації і дозволить визначати критерії успішності детінізації, співвідношення для розрахунку яких наведені вище (2-4). Для спрощення аналізу, показник податкових надходжень у розрахунку на легалізованого суб'єкта підприємницької діяльності представлений у вигляді двохфакторної мультиплікативної моделі (5, 6), що дозволить здійснювати факторний аналіз процесів детінізації та удосконалювати наведену модель через додавання факторних показників. Заключним результатом статті є формулювання етапів інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності (рис. 2). До перспективних напрямків дослідження проблем інформаційно-аналітичного забезпечення детінізації підприємницької діяльності варто віднести: обґрунтування практичних пропозицій щодо мотивації підприємств до виходу з тіньового сектору економіки через застосування податкових знижок, реструктуризації боргів та ін.; уточнення переліку показників, що можуть вважатися критеріями успішності детінізації підприємницької діяльності; застосування математичних методів для обґрунтування гіпотез щодо розміру та змін тіньового сектору економіки України.

Література

1. Августин Р. Р., Демків І. О. Організаційно-економічний механізм детінізації відносин у базових видах економічної діяльності. Підприємництво і торгівля. 2018. Вип. 22. С. 86-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2018_22_16.
2. Августин Р. Р., Демків І. О. Антикорупційний механізм та засоби детінізації у соціальній сфері. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм». 2021. Вип. 13. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.26565%2F2310-9513-2021-13-03>
3. Бондаренко О. Г., Яровой Т. С. Актуальні питання в сфері державного управління. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія «Державне управління». 2021. Том 32 (71). № 2. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/19.pdf
4. Ведернікова С. В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 34-36. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2015/10.pdf
5. Баранов С. О. Шляхи детінізації економічних процесів. Аспекти публічного управління. 2015. № 7-8. С. 56-62. URL: <https://core.ac.uk/download/233892334.pdf>
6. Бірюков І. В. Основні напрямки детінізації економіки. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 28-1. С. 240-244. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018/50.pdf
7. Дяченко О. П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського союзу. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2017. № 3 (59). С. 55-60. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf
8. Супрунова І. В. Удосконалення правового забезпечення державної політики у сфері детінізації економіки. 2021. Інвестиції практика та досвід. № 10. С. 130-136. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/21.pdf
9. Бобиль В. В. Розгляд механізму детінізації економіки України. Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. 2010. Вип. 31. С. 283-288. DOI: 10.15802/stp2010/13534

References

1. Avhustyn R. R. and Demkiv I. O. (2018) Organizational and economic mechanism of deshadowing of relations in basic types of economic activity. *Entrepreneurship and trade* 22: 86-93. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2018_22_16.
2. Avhustyn R. R. and Demkiv I. O. (2021) Anti-corruption mechanism and means of detinization in the social sphere. *V. N. Karazin KhNU Bulletin. Series International relations. Economy. Local history. Tourism* 13. <https://www.readcube.com/articles/10.26565%2F2310-9513-2021-13-03>
3. Bondarenko O. G., Yarovoy T. S. (2021) *Current issues in public administration. V. I. Vernadskyi TNU Scientific notes. Vol. 32 (71), 2.* https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/19.pdf
4. Vedernikova S. V. (2015) Deshadowing economy factor of economic stability in the country. *Economy and the State* 11: 34-36. http://www.economy.in.ua/pdf/11_2015/10.pdf
5. Baranov S. O. (2015) Ways of detinization of economic processes. *Aspects of public administration* 7-8: 56-62. <https://core.ac.uk/download/233892334.pdf>
6. Biryukov I. V. (2018) The main directions of unshadowing of the economy. *Black Sea Economic Studies* 28-1: 240-244. http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018/50.pdf

-
7. Diachenko O. P. (2017) Foreign experience regarding state mechanisms of unshadowing of the economy of the countries of the European Union. *Economy and the State* 3 (59): 55-60. http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf
 8. Suprunova I. V. (2021) Improvement of legal support of state policy in the field of detinization of the economy *Investment practice & experience* 10: 130-136. http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/21.pdf
 9. Bobyl' V. V. (2010) Consideration of the mechanism of unshadowing of the economy of Ukraine. *Visnyk of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan* 31: 283–288. DOI: 10.15802/stp2010/13534